Tiểu luận

KHÁI NIỆM TÍNH HÌNH TƯỢNG VỚI CÁC ĐẶC ĐIỂM CỦA NÓ

Nguyễn Mạnh Duy

Nghệ thuật ra đời từ khi con người chưa được ra đời. Hãy nhìn những kì quan thiên nhiên, những sắp đặt vô cùng trác tuyệt của vũ trụ không gian, đầy nghệ thuật. Từ khi con người sinh ra với đơn sơ nhận thức, nghệ thuật đã có sẵn qua những cấu trúc vi tế trong tiểu vũ trụ con người. Nghệ thuật phải chăng là thứ gì đó dễ nhìn, dễ thấy nhưng khó lòng lý giải. Platon cho rằng nghệ thuật là hiện thực thứ hai được thể hiện qua ý niệm về hiện thực cuộc sống, nghệ thuật vì vậy qua góc nhìn của ông chỉ là thứ mua vui. Platon định nghĩa nghệ thuật qua chức năng của nó, cụ Nguyễn Du của chúng ta cũng gần xa tán đồng.

“Lời quê chắp nhặt dông dài

Mua vui cũng được một vài trống canh”

Aristotle thì khác, người học trò ưu tú của Platon không đồng tình với cách giải thích mang đậm lẽ duy tâm của thầy. Vì ý niệm thứ mơ hồ và làm gì có ý niệm nào cụ thể, rõ ràng, đầy đủ về cuộc sống hơn cuộc sống. Aristotle cho rằng nghệ thuật là sự bắt chước tự nhiên với khả năng giáo huấn phần con hoang dã trở nên người hơn, qua cái đẹp của nghệ thuật. Denis Diderot, nhà mỹ học người Pháp cũng đồng tình với cách nhìn nhận nghệ thuật là sự mô tả lại tự nhiên, mà tự nhiên thì ngay trước mắt chúng ta. Như vậy, có thể khẳng định nghệ thuật là một hiện tượng cụ thể, có thể tri giác, truyền đạt những điều tốt đẹp, gây cảm xúc thẩm mỹ đến con người. Cái cảm giác tốt đẹp đó nằm trong tâm khảm con người thông qua hình tượng. Các loại hình nghệ thuật do con người phát

hiện và sáng tạo cho đến nay vẫn không sai chạy khỏi việc vay mượn kí hiệu, biểu tượng để mô tả cho ra một hình tượng nghệ thuật nhất định. Nếu thừa nhận văn học là loại hình nghệ thuật ưu tú nhất, văn học sẽ đưa ngay cho chúng ta một hình tượng để hình dung mà cảm xúc, để nhớ nhung, truyền đạt và luận bàn. Sở dĩ văn học thần thoại Hy Lạp được ca tụng, lưu truyền cho đến ngày nay vì nó đã tạo ra được những hình tượng cao cả phổ quát cho tất cả châu Âu. Điển hình là hình tượng Promete. Vị thần cãi lời Zeus, đánh cắp ngọn lửa thiêng xuống trao cho con người trong hang động, để rồi bị thần Zeus xích xiềng trên vách vúi. Chịu bao đau đớn khi lũ chim mẫn cán rỉa thịt ông, Promete vẫn không hối hận về hành động mang ánh sáng và sự ấm áp đến cho loài người. Để nói về đức hy sinh, lòng dũng cảm và sự cao cả, khó có nhân vật nào để lại hình tượng to lớn hơn Promete. Văn hóa châu Âu về sau còn chiết xuất những vòng xiềng xích Promete, biến thành chiếc nhẫn cưới trong hôn nhân với ngụ ý trói chặt con người vào tình yêu thương, sự cam kết hi sinh cho tình yêu, đó mới là niềm hạnh phúc.

Văn học phương Đông không thiếu những hình tượng như thế đi thẳng, cắm sâu vào tâm hồn con người. Ở Việt Nam, mỗi khi nhắc đến tinh thần chống ngoại xâm, ca tụng những anh hùng xuất thiếu niên, chúng ta đều gọi tên ngay Thánh Gióng. Với hàm ý, giặc đến nhà trẻ lên ba cũng đánh, hình tượng Thánh Gióng tượng trưng cho lòng yêu nước bằng hành động dứt khoát, quyết liệt. Rằng, mỗi người Việt đều là những chiến binh quả cảm, khi ẩn mình trong lao động với lối sống hiếu thuận nghĩa tình, lúc biến hình dũng mảnh để bảo vệ non sông. Bên cạnh hình tượng con người thì bó tre Thánh Gióng nhổ lên để đánh giặc cũng là một hình tượng cảnh vật

đặc sắc. Ngọn tre gần gũi giữ đất đai tạo bóng mát thoáng chốc biến thành ngọn giáo xiên thẳng vào dã tâm cướp đất của ngoại bang. Hình tượng cây tre từ đó đi vào văn học nước nhà như một vị thần kim cang mộc mạc, gồ ghề nhưng oai linh, lẫm liệt. Nhà thơ Nguyễn Duy đã tự sự"

"Tre xanh, xanh tự bao giờ

Chuyện ngày xưa đã có bờ tre xanh

Thân gầy guộc, lá mong manh

Mà sao nên lũy nên thành tre ơi "

Suy rộng ra, tính hình tượng còn bao trùm cho cả một dân tộc. Nhắc đến người Israel (Do Thái), thế giới nghiên mình trước sự thông minh đã trở thành thương hiệu. Người Do Thái với lịch sử khổ hạnh đọa đày từ mâu thuẫn với Islam giáo và Công giáo thời huyền thoại, cho đến cuộc diệt chủng đẫm máu của Đức quốc xã, đã dầy công tạo dựng hình tượng một dân tộc thông thái, cống hiến cho nhân loại vô số nhà khoa học lỗi lạc như Albert Einstein, Karl Mark, Sigmund Freud... Gần đây nhất vào 7/10/2023, là cuộc tấn công khủng bố của nhóm vũ trang Islam giáo người Palestin nhắm vào Israel, chỉ trong hai ngày 300.000 quân dự bị Do Thái đã được huy động. Nguồn tin thế giới cho hay tất cả chuyến bay đến Israel đều hết vé vì người Do Thái khắp thế đang đổ về bảo vệ quê hương của họ. Sự kiện giới thiệu cho thế giới thấy thêm một hình tượng mới của người Do Thái. Giờ đây, người Do Thái không chỉ thông minh và còn gắn với hình tượng một dân tộc yêu nước mãnh liệt.

Quay lại địa hạt nghệ thuật, tính hình tượng và tính thẩm mỹ (tính văn chương) gần như là hai đặc trưng sống còn cho tất cả các loại hình nghệ thuật. Tính hình tượng là một hiện tượng tâm lý, xã hội có khả năng gắn kết, tạo giá trị và sức mạnh tinh thần to lớn cho một cộng đồng nhất định. Tính hình tượng vừa cụ thể vừa khái quát, vừa lạ vừa quen, nghĩa là vừa cao cả để nâng con người lên vừa dung dị để ai cũng có thể sống như một hình tượng. Quả là một khái niệm kỳ lạ.

Trong lĩnh vực kịch nghệ, hình tượng thường được hư cấu thêm để mang đến sự sinh động, chứa đựng nhiều tầng ý nghĩa nhằm mang cảm xúc thẩm mỹ cho chính nó và cho công chúng. Hình tượng nghệ thuật là một bức tranh sinh động, khoan nhặt, tạo cho khán giả một cảm tưởng giống như thật. Trong vở kịch Hồn Trương Ba da hàng thịt, nhân vật Trương Ba trong thân xác hàng thịt, khi cục súc, trần tục lúc khoan thai, thiện lành khiến khán giả có cảm giác rất chân thật về cái gọi là linh hồn, tâm này xác nọ. Chính sự hư cấu tài tình rất sinh động ấy khiến chúng ta tự tạo cảm thức rõ ràng về một cuộc sống đầy tâm hoặc. Còn nhớ nhân vật người nô lệ Aesop trong tác phẩm Con cáo và chùm nho, những câu chuyện ngụ ngôn do Aesop kể lại mang rất nhiều tầng ý nghĩa. Nào là nên nhìn hiện thực bằng con mắt khoa học, đánh giá đúng năng lực bản thân để tránh dã tràng xe cát. Rồi còn lên án thói dè bỉu chê bai, thiếu hiện sinh hay ngụy tín. Nhưng hay nhất vẫn là, sự chín muồi nằm trong tâm tưởng chúng ta chứ không bị lệ thuộc thứ khác. Aesop trước khi lao xuống vực đã từ tốn” Tự do chín muồi từ khi ta mới sinh ra. Tự do bất khả xâm phạm, không ai có quyền thương lượng hay ban cho.

Hình tượng người nô lệ Aesop là loại hình tượng nhân vật, chúng ta còn có hình tượng cảnh vật, cả hai hiện tượng này luôn hòa quyện vào nhau. Dòng sông là một hình tượng cảnh vật điển hình. Dòng sông tượng trưng cho dòng ý thức, dòng sáng tạo biến ảo không ngừng trong triết học (Không ai tắm hai lần trên một dòng sông. Heraclitus). Dòng sông tượng trưng cho sự chở che những trầm uất, nghẹ nghào trong âm nhạc (Nước vẫn trôi mau, mắt vẫn hoen sầu, đành để hồn theo nước trôi không màu. Hẹn hò - Phạm Duy). Dòng sông tượng trưng cho sức mạnh, sự dữ tợn trong Người lái đò sông Đà – Nguyễn Tuân. Tất cả sự đa nghĩa của hình tượng ấy đều gây ra một cảm xúc thẩm mỹ sâu đậm trong lòng người mộ điệu. Trong kịch nghệ cổ điển châu Âu, cảm xúc thẩm mỹ này được niêm luật chặt chẽ, tả người xấu kẻ ác cũng cần thẩm mỹ, cái thẩm mỹ này tùy thuộc vào phẩm chất của người sáng tạo. Hàng loạt những Macbet, Othenlo, Herostrastus (Người đốt đền) đều phải tải được cái cảm xúc thẩm mỹ đến khán giả bất kể hành động của nhân vật có bạo tàn, khờ khạo hay ích kỷ ra sao.

Bàn về tính hình tượng có lẽ cần nhiều thời gian, nghiên cứu và trãi nghiệm, nó gần gũi và cũng bao la như chính nó. Sự luận lý sâu hẹp ra sao cũng không nằm ngoài mục đích vẽ tấm bản đồ định vị để người nghệ sĩ sáng tạo ra những hình tượng cho cuộc sống. Bởi nếu không có hình tượng, nhân loại cho đến hôm nay có lẽ vẫn chưa nhận biết được chân dung của chính mình.

8/2023